

MÜASİR AZƏRBAYCANIN KƏND TƏSƏRRÜFATINDA ƏMƏK MƏHSULDARLIĞI VƏ SƏMƏRƏLİLİK

A.B.ƏLİYEV, dissertant
AKU

90-cı illərdən başlayaraq, ölkəmizdə kənd təsərrüfatı, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarının ümumi məhsulunun xüsusi çəkisi getdikcə azalmağa meyli göstərir. Bu bir tərəfdən aqrar bölmənin zəifləməsi, onun əsas sahələrində istehsal həcmnin, əmək məhsuldarlığının və istehsalın səmərəliliyinin aşağı düşməsi ilə, digər tərəfdən isə başqa mütərəqqi bir meylin - sənayenin ümumi məhsulunun sürətlə artması ilə əlaqədardır. Lakin təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, sənayenin inkişafı heç də bütün iqtisadiyyat üçün həlledici rol oynayan emaledici sahələrin yox, hələ də neft hasilatının artması hesabına inkişaf edir. Belə ki, sənayenin ümumi məhsulunda xam neft və qaz hasilatı ümumi yekuna görə 1999-2003-cü illərdə 46,8%-dən 56,1%-ə (2002-ci ildə isə 59,3%-ə) qədər artmışdırsa, neftayırma məhsullarının, kimya sənayesi və s. kimi mühüm sahələrin onsuz da çox cüzi olan xüsusi çəkisi daha da aşağı düşmüşdür.¹

Kənd təsərrüfatının öz strukturuna gəldikdə isə onun strukturunun dəyişməsi dinamikası aydın təsəvvür verir. Statistik məlumatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas fondlar içərisində işçi və məhsuldar mal-qaranın və çoxillik əkmələrin xüsusi çəkisi ilə birlikdə 1990-cı ildəki 20,9%-dən və 1995-ci ildəki 1,9%-dən 2000-ci ildə 8,7%-ə və 2004-cü ildə 1,9%-ə enmişdirsə, məhsul istehsalına xidmət göstərməyən binaların xüsusi çəkisi 1990-cı ildəki 57,6%-dən 2000-ci ildə 67,2%-ə, 2004-cü ildə isə 81,2%-ə yüksəlmişdir. Halbuki, məhsul istehsalına daha çox daxil olan maşın və avadanlıqların xüsusi çəkisi 1995-ci ildəki 18,4%-dən 2000-ci ildə 12,5%-ə, 2004-cü ildə isə 10,4%-ə enmişdir.²

Bu sonuncu göstərici, məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında əmək məhsuldarlığının da yüksəlməsinin maddi əsasını təşkil edir, çünki müasir maşın və avadanlıqlar olmadan bu sahədə əməyin mexanikləşdirilməsindən və avtomatlaşdırılmasından söhbət də ola bilməz.

Ona görə də təəccüblü deyildir ki, əsas məhsulların istehsal həcmi 90-cı illər ərzində azalır, hər hektardan alınan məhsul həcmi isə aşağı düşür. Məs., əsas əkinçilik məhsullarına diqqət yetirək (Cədvəl 1.):

Məlum olduğu kimi, 1990-cı ilə qədər Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün ən mühüm rol oynayan əkinçilik bitkiləri pambıq, tütün, üzüm, çay yarpağı idi. Bütün bu bitkilərin istehsalı isə kəskin sürətdə aşağı düşür, yalnız 2000-2002-ci illərdən sonra müəyyən canlanma baş versə də, 1990-cı il səviyyəsi çox uzaqda qalır.

1990-cı ilə nisbətən bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi məhsul yığımını

2004-cü ildə pambıq üzrə 5,5 dəfə, tütün üzrə - 81, dəfə, üzüm üzrə - 2,8 dəfə, çay yarpağı istehsalının həcminə görə isə 30,7 dəfə aşağı səviyyədə qalır. Müsbət haldır ki, ən mühüm ərzaq məhsulları olan taxıl istehsalı üzrə 1990-cı ilin həcmi (1364,4 min ton) 2000-ci ildə, kartof üzrə isə 1997-ci ildə ötürüb keçilir. Lakin əkinçilikdə məhsulun həcmi göstəricisi əmək məhsuldarlığı və istehsalın səmərəliliyi haqda məlumat vermir. Bu həcm artımının ekstensiv yaxud intensiv yolları əldə edilməsini bilmək üçün məhsuldarlıq göstəricisinə, yəni hər hektardan alınan məhsul miqdarının həmin illər ərzində necə dəyişdiyinə nəzər salmaq lazım gəlir. Cədvəldən göründüyü kimi, göstərilən məhsullardan yalnız əsas ərzaq məhsulları - taxıl, kartof, bostan məhsulları, meyvə və giləmeyvə üzrə məhsuldarlığın artımı görünür.

Əsas texniki-iqtisadi əhəmiyyəti olan və ərzaq kimi də işlənən başqa məhsullar - üzüm, pambıq, (çiyni) tütün, çay yarpağı kimi mühüm iqtisadi əhəmiyyətli məhsulların hər hektardan əldə edilən miqdarı isə 1990-cı ilə nisbətən nəinki aşağı düşmüşdür, hətta bu keçmiş 15 il ərzində həmin ilin göstəricisi səviyyəsinə yüksəlmək mümkün olmamışdır. Məs., ən mühüm texniki bitki olan çiydi isə pambıq yağı, jmix və s. istehsalı üçün istifadə olunan pambıq istehsalı 1990-cı ildə hər ha-dan 20,6 sentner olduğu halda 2000-ci ildə 9,1 sentner, 2004-cü ildə isə 17,4 s olmuşdur; üzüm istehsalı - 1990-cı ildə hər ha-dan 76,5s, 2000-ci ildə 35,8 s, 2004-cü ildə isə 38,9 olmuşdur, yəni durmadan aşağı düşmüşdür.

Ən pis vəziyyət isə çay istehsalı sahəsindədir: 1990-cı ildə hər ha-dan 39,0 s çay alındığı halda, 2000-ci ildə 2,0

Cədvəl 1.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin ümumi yığımı və məhsuldarlığı
(bütün təsərrüfat kateqoriyaları)³

Məhsullar	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Ümumi yığım: (min ton)							
- taxıl (təmizləndikdən sonrakı çəki)	1364,4	881,5	1058,9	1970,4	2148,0	2010,6	2105,9
- pambıq	539,7	274,1	91,5	83,6	80,4	99,6	135,7
- tütün	57,3	11,7	17,3	12,7	3,3	4,7	6,5
- kartof	185,2	155,5	469,0	605,8	694,9	769,0	930,4
- üzüm	1125,6	308,7	76,9	68,1	62,1	65,0	54,9
- meyvə və giləmeyvə	498,3	324,4	477,0	497,5	516,8	572,1	424,6
- çay yarpağı	30,7	9,4	1,1	1,4	1,4	0,9	1,0
Məhsuldarlıq (hər hektardan sentner)							
- dənli bitkilər	24,2	15,1	23,8	26,5	26,7	26,6	26,5
- pambıq	20,6	13,0	9,1	10,0	13,2	15,0	17,4
- tütün	32,7	14,6	22,2	20,3	20,9	22,4	24,6
- kartof	78,0	97,0	84,0	104,0	116,0	124,0	137,0
- üzüm	76,5	32,6	35,8	39,9	43,8	50,9	38,9
- meyvə və giləmeyvə	28,1	31,2	61,9	63,1	63,5	70,0	51,4
- çay yarpağı	39,0	10,3	2,0	3,7	3,9	2,6	2,9

s, 2004-cü ildə isə 2,9 s. məhsul əldə edilmişdir.⁴ Halbuki, bizim idxal etdiyimiz çay öz keyfiyyətinə görə heç də öz istehsal etdiyimizdən yüksək deyil, əksinə ona nisbətən aşağı keyfiyyətli, bəzən isə hətta tərkibində zərərli maddələrə malik olur.

Hər hektardan yığılan çayın məhsuldarlığı son illər bir qədər yüksəlsə də, 90-cı illərin əvvəllərindəkin 10 dəfədən də çox azdır. Ümumiyyətlə desək, son on beş ildə iqtisadiyyatımızın idxalata əsaslanması, ölkəmizdəki əhalinin tələbatının yerli istehsal hesabına yox, kənddən alınan mallar hesabına ödənilməsi iqtisadi siyasət strategiyamızın ən zərərli cəhəti hesab edilməli, öz imkanlarımızın normal olduğu indiki şəraitdə bu idxalat siyasəti dəyişdirilməlidir.

Mühüm qida məhsulu olan kartof istehsalı üzərində də xüsusi dayanmaq lazım gəlir.

Taxıl istehsalına gəldikdə isə onun miqdarı obyektiv və subyektiv amillər nəticəsində qeyri-sabit şəkildə dəyişmişdir. Belə ki, 1995-ci ilə qədər taxıl həcmi azalır, 1997-ci ildən sonra artaraq, 2002-ci ildə (sonra isə 2004-cü il) ən yüksək həddə qalır. Məhsuldarlıq haqda da təqribən eyni sözləri söyləmək olar. 2003-cü il ən çox taxıl yığımı, Xaçmaz rayonunda, sonra isə Naxçıvan MR-da olmuşdur.

Məlum olduğu kimi, ikinci çörək adlandırılan bu mühüm məhsulun əsas istehsalçısı ənənəvi olaraq ölkəmizin Gədəbəy rayonu olmuş, burada ərzaq üçün ən çox yararlı olan sortlar yetişdirilmiş, istifadə olunmuşdur. Lakin təqribən 90-cı illərin ortalarından başlayaraq, xaricdən hansı yollarla da ölkəyə gətirilmiş Kolorado böcəkləri böyük sürətlə artmış, yayılmış və əvvəlki yüksək keyfiyyətli kartof sortlarının əkilib-becərilməsini demək olar ki, qeyri-mümkün etmiş, bu mühüm məhsulun məhsuldarlığına ciddi zərbə vurmuşdur. Əhali arasında ən çox işlədilan "ağ çiçək" sortunun qorunmasına indi hətta herbisidlərin və s. tətbiqi də kömək etmir. Yeganə çıxış yolu kimi öz ənənəvi, keyfiyyətli yerli sortumuz əvəzinə Hollandiya sortunu əkmək məcburiyyəti ortaya çıxmışdır (bu sorta Kolorado böcəkləri nisbətən az təsir göstərir) ki, bunların da keyfiyyəti aşağı olur. Beləliklə, 2004-cü ildə istehsal olunan kartofun həcmi (930,4 min ton) 1990-cı ildəkindən 5 dəfə çox olsa da, o keyfiyyətə yarasız bir sortdur. Hazırda Tovuz rayonu kartof istehsalı həcmi və məhsuldarlığı üzrə (270,1 min ton) Gədəbəyə nisbətən (169,1 min ton) irəli çıxsada da, bu həcm əvvəlki Gədəbəy kartofunun keyfiyyətinə malik deyil.⁵ Bu artım əsasən Tovuz rayonunun isə onun aran yerlərində (qış, erkən yaz sortlarının) əkilib-becərilməsi hesabına olur. Doğrudur, bu zaman Kolorado böcəkləri qış yuxusunda olur, lakin sonralar onsuz da kartofa müəyyən kimyəvi maddələr vermək lazım gəlir ki, bunlar onun ekoloji keyfiyyətini aşağı salır, sağlamlıq üçün az yararlı edir.

Beləliklə, 90-cı illərin birinci yarısı ərzində nəinki əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi, məhsuldarlığı və səmərəliliyi kəskin surətdə (məs., çay yarpağı istehsalı 3 dəfəyə yaxın, üzüm istehsalı 2 dəfədən çox və s.) azalmışdır; eyni zamanda bütün iqtisadiyyat sahələri kimi kənd təsərrüfatı da sanki "acizləşərək" əhalinin istehlakını idxalatın ümidinə qoymuş, istehsalın strukturu da pisləşmişdir.

Bu pisləşmə bəzi cəhətlərdən hələ 80-ci illərin sonundan başlamışdır. Məs., bu dövrdəki çox mənasız, iqtisadiyyata zərər vurmuş "içkiyə qarşı mübarizə" kampaniyası ilə əlaqədar üzüm bağlarının ləğv edilməsi belə misallardandır. Əkinçilik sahəsindəki struktur pisləşməsi əkin yerlərinin özünün quruluşunu nəzərdən keçirdikdə də görünür. Belə ki, 1990-2004-cü illərdə istehsal olunmuş pambığın ümumi həcmi 4 dəfə, onun əkin sahəsi isə 3,4 dəfə (yəni məhsul həcmindən az) azalmışdır.⁶ Deməli, bu sahədə məhsuldarlıq özü nisbətən az nisbətdə azalmışdır. Digər tərəfdən, hər ha-dan alınan pambığın həcmi əvvəlki 20, sentnərdən 17,4 sentnərə endiyi göstərilir. Çay yarpağı istehsalının əkin sahəsi və məhsuldarlığı arasında daha çox uyğunsuzluq görünür. Bu sahədə məhsuldarlıq 13,4 dəfə, əkin sahəsi isə 3,6 dəfə aşağı düşür.⁸ Bütün bu rəqəmlər bir tərəfdən əkin sahələrinin də strukturca pisləşdiyini, digər tərəfdən məhsuldarlığın aşağı düşməsinin total xarakter daşdığını göstərir. Meyvə və giləmeyvə əkin sahələri həmin dövrdə 1,5 dəfə azaldığı halda, bu sahədəki məhsuldarlıq 12 dəfə (əvvəlki 2003-cü ildə isə daha çox) artır.

İndi də heyvandarlıq sahəsindəki vəziyyətə nəzər salaq. Bu sahənin ən mühüm məhsulları, məlum olduğu kimi, ət, süd, yumurta və yundur. Həmin məhsulların istehsalına diqqət yetirsək, onda bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ət istehsalının 1990-cı ildəki 175,5 min tondan 2004-cü ildə 143,7 min tona, yumurta istehsalının 985,3 mln. ədəddən 829,4 mln. ədədə endiyini, süd və yun istehsalının isə əvvəle nisbətən bir qədər artdığını görürük.⁹

Həmin məhsullar üzrə əmək məhsuldarlığı və istehsalın səmərəliliyi haqda da eyni sözləri söyləmək olar.

Əgər ətin strukturca necə dəyişdiyinə nəzər salsaq, daha keyfiyyətli və gigiyenaya uyğun olan quş ətinin 1990-cı ildəkinə nisbətən daha sürətlə azaldığını görmək olar. Belə ki, ətin ümumi həcmi 1,2 dəfə (və ya 31,8 min ton), quş əti isə 1,7 dəfə (və ya 21,3 min ton) azalmışdır. Bununla yanaşı, qoyun və keçi əti istehsalı artmışdır - 1,15 dəfə (və ya 5,3 min ton). İnek və dana əti istehsalı isə həmin dövr ərzində 73,9 min tondan 69,1 min tona enmiş və ya 4,8 min ton azalmışdır.¹⁰

Aydın məsələdir ki, bitkiçilik və heyvandarlıq sahəsindəki struktur dəyişiklikləri bazar infrastrukturuna da təsir göstərmiş, aqrar bölmənin müxtəlif sahələrinin bazar infrastrukturundakı vəziyyətini də dəyişmiş, bəzi sahələrdə isə problemlər yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu problemlərdən ən başlıcası özümüzdə istehsalın əhali tələbatından geri qalması səbəbindən istehlakın idxal yönümlü olmağa başlamasıdır. Belə vəziyyət bir tərəfdən ərzaqla, müstəqil təmin oluna bilməyimizi təhlükə altına alaraq, bizi başqa ölkələrdən asılı vəziyyətə salır. Digər tərəfdən, məcburən idxal etdiyimiz ərzaq məhsullarının çoxu gigiyena normalarına uyğun gəlmir, ərzaq təhlükəsizliyimiz şübhə altına alınır. Bir sıra iqtisadçılarımızın göstərdiyi kimi, burada ən düzgün çıxış yolu "milli iqtisadiyyatımızın formalaşmasından, aqrar-sənaye kompleksinin sürətlə inkişaf etdirilməsindən" ibarətdir. Ərzaq kompleksinin, onun aparıcı sahəsi olan kənd təsərrüfatının dirçəlməsi, bu sahəyə diqqət qayğısının gücləndirilməsi.

məsi problemləri müasir siyasətimizin başlıca istiqamətinə çevrilməlidir. Nəzərə alsaq ki, hazırda respublikamızda daxili istehsal hesabına adambaşına əsas növ ərzaq məhsullarının faktiki istehlak həcmi nəinki keçmiş post-sovet məkanlarındakı orta göstəricilərdən xeyli aşağıdır, hətta fizioloji qida normalarının 40-70%-ni təşkil edir, onda problemin son dərəcədə təxirəsalınmaz, son dərəcə aktual olmasına heç bir şübhə qalmaz.¹¹

Heyvandarlığın ən mühüm məhsullarından olan bu üç məhsul istehsalı sahəsində əmək məhsuldarlığının əvvəlinci beş ildə belə kəskin aşağı düşməsi, əvvəlinci ikisi üzrə hələ də ilkin nöqtədən geri qalması (həm də əhalinin kifayət qədər artdığı bir şəraitdə!) həmin sahələrdə ciddi sosial-iqtisadi problemlər olduğunu göstərir və bu problemlər öz əksini bazarın infrastrukturunda, tələb və təkliflərin xüsusiyyətlərində də tapır. Məs., 90-cı illərin bazar infrastrukturuna göstərdiyi mühüm təsirlərdən biri də bu dövrdə bazarda milli istehsalın məhsulu olan yun və ipək parçaların yoxa çıxmasından, onların istehsalının demək olar ki, dayandırılmasından ibarət olmuşdur. Məs., vaxtilə əsas kənd təsərrüfatı sahələrindən biri olmuş barama-qılıq demək olar ki, unudulmuşdur. Camışçılıq haqqında da eyni sözləri söyləmək olar. Onların əvəzinə bazarda "özünə yer tutmuş" mallar nə keyfiyyətə, nə də gigiyena xassələrinə görə bu məhsulları əvəz edə bilməz.

Əkinçilik sahəsindəki bir sıra məhsullar sahəsindəki vəziyyət haqqında eyni sözləri söyləmək olar. Məs., keçmiş SSRİ-də yalnız Abşeronda becərilən zəfəran öz keyfiyyətinə, sağlamlıq əhəmiyyətinə görə ən əlverişli sort olsa da, o artıq yoxa çıxmış, qəzetlərdə bəzən oxucular onu "Qırmızı kitab" salmalı zərurətindən danışır.¹² Halbuki, indi bazara doldurmuş iran və dubay zəfəranı özünün keyfiyyətinə görə Abşeron zəfəranının əvəzinə verə bilmir.

Beləliklə, 90-cı illərdə aqrar istehsalında baş vermiş dəyişikliklər bazar infrastrukturunda əsasən mənfi dəyişikliklərə gətirib çıxarmış, əhali tələbinin ödənilməsinə pisləşdirmiş, əhalidə heç də müsbət hesab edilə bilməyən yeni zövq tərbiyə etmiş, istehlakımızın ödənilməsinə xaricdən asılı vəziyyətə salmışdır.

Bəlkə belə bir vəziyyət maliyyə cəhətdən hansı baxım-dansa səmərəli, faydalı olmuşdur.

Təəssüf ki, bu belə olmuş, kənd təsərrüfatında ziyanla işləyən müəssisələrin sayı 90-cı illərdə astronomik sürətlə artmışdır. Bunu aşağıda gətirilmiş cədvəldən görmək olar. Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, 1995-ci ildə kənd təsərrüfatında ziyanla işləyən təsərrüfatların sayı 1990-cı ilə nisbətən demək olar ki, 7 dəfə, 1998-ci ildə isə 35,2 dəfə artmış, apogeyinə çatmışdır. Faizlə desək, əgər 1990-cı ildə bütün kənd təsərrüfatı müəssi-

sələri içərisində 7,9%-i ziyanla işləyirdisə, 1995-ci ildə - 47%-i, 1998-ci ildə - 86,7%-i, 1999-cu ildə - 70,5%-i, 2000-ci ildə - 52,5%-i, 2001-ci ildə - 35,7%-i və s. Bütün maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrə rentabellik (faizlə); 1990-cı il - 29,8%; 1995-ci ildə - (- 6,3%); 1998-ci ildə - (- 41,3%) və s. - yalnız 2001-ci ildən sonra cüzi rentabellik görünür: əvvəl 1,0%, 2002-ci ildə 0,1%, 2003-cü ildə - 0,2%, 2004-cü ildə isə nəhayət vəziyyətdə sanki dönüş olur və 5,1% rentabellik yaranır. Lakin bu müsbət vəziyyət özü 1990-cu ildəkindən (29,8%-dən) 5,8 dəfə aşağı, pis səviyyədədir. İstehsalın rentabelliyi isə, məlum olduğu kimi, onun əsas göstəricisidir. Çünki rentabelli işləməyən, yəni gəlirlə işləməyən bir istehsalın bazar iqtisadiyyatı şəraitində təşkili mənasız olur, çünki o əsas məqsədə çatmır.

Cədvəl 2-də daha iki cəhət dərhal nəzərə çarpır: birincisi, bütün təsərrüfatların sayı məsələsi. Əvvəl (1990-cı il) 1978 vahid olan təsərrüfatların sayı 2-3 dəfə artır. Bu, əlbəttə, yeni təsərrüfatlar yaratmağın yox, əvvəl mövcud olmuş kolxozların parçalanması, dağılması prosesini əks etdirir. Əgər bu proses müəyyən qanunlar əsasında, daha səmərəli təsərrüfatlar yaratmaq xaritinə baş versəydi, onda onun müsbət nəticələri olardı. Lakin özəlləşmə prosesi ilk çağlarında, bir qayda olaraq, ciddi bir qayda-qanuna riayət etmədən, sadəcə olaraq mövcud əmlakın mənimsənilməsi şəklində baş verirdi. Ona görə də hər bir kolxoz və sovxoz müəyyən hissələrə parçalanır, sonra bu hissələrin müəyyən sayı fermer təşkil etmək istəyən subyektlər tərəfindən birləşdirilirdi və s.

Nəzərə çarpan ikinci cəhəti də yəqin ki, bu deyilənlərlə izah etmək olar: təsərrüfat aparılmasının daha çətin olduğu bitkiçilikdə ziyan olmadığı, az olduğu hallarda belə heyvandarlıqda zərərlə işlənir. Bunu da yəqin ki, heyvanların qanunsuz olaraq mənimsənilməsi, gizlədilməsi hallarının çox olması ilə izah etmək olar.

Əvvəllər çox rast gəlinən bu hallar təqribən 2000-ci ildən sonra azalmağa, son illərdə isə təsərrüfatlar az-çox rentabelli işləməyə başlayır. Lakin yenə də heyvandarlıq-

Cədvəl 2.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı müəssisələri fəaliyyətinin maliyyə nəticələri və səmərəliliyi

	1990	1995	1998	1999	2000	2002	2003	2004
Təsərrüfatların sayı, vahid	1978	2295	6327	3662	2158	1863	1783	1715
Onlardan:								
Ziyanla işləyənlər	156	1079	5486	2583	1132	541	452	294
Bunların ümumi sayı, xüsusi çəkisi - %-lə	7,9	47,0	86,7	70,5	52,5	29,0	25,3	17,1
Təsərrüfatlarda çalışan işçilərin sayı, min nəfər	663	490	144	57	24	19	16	16
Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilən gəlir, mln. man.	66	39403	170837	54639	-111575	2127	2248	14729
o cümlədən:								
- bitkiçilikdə	60	20406	139730	33485	-3078	5852	6968	10753
- heyvandarlıqda	2	63267	-31242	18252	-8763	3633	3786	4174
Kənd təsərrüfatı məhsulları satışının rentabelliği, %-lə	31,6	-4,7	-40,7	-26,4	14,6	1,4	0,9	5,2
o cümlədən:								
- bitkiçilikdə	41,3	3,2	-39,5	-20,9	-7,0	17,8	27,6	39,4
- heyvandarlıqda	3,3	-36,8	-51,6	-43,4	-23,2	-3,1	1,8	1,7

da maliyyə vəziyyəti daha çətin olaraq qalır. Bu deyilənləri qaramalın (o cümlədən, inək və camışların), qoyun və keçilərin, quşların sayının məhz 1994-1995-ci illərdə ən çox azalması, əsasən 2000-ci ildən sonra sayının artması faktı da sübut edir.¹³ Məs., qoyun və keçilərin sayı 1991-ci ildə (yanvarın 1-də) 5418,7 min baş olduğu halda bir ildən sonra (bir il ərzində) 126,4 min baş, sonrakı ilə daha 391 min baş azalaraq, 1994-cü ildə onların sayı ən az səviyyədə - 5439,0 başa, yəni 1991-ci ildəkindən 879,7 min baş az vəziyyətə enmişdir. Yalnız 1995-ci ildən sonra qoyun və keçilərin sayı tədricən artmağa başlamış, 1999-cu ildə 1991-ci səviyyəsini ötüb keçmiş, 2005-ci ilin əvvəlinə 7488,8 min baş (baza ilə nisbətən 1,4 dəfə çox) təşkil etmişdir.

İnəklərin, camışların və ev quşlarının sayının dəyişməsində də eyni qanunauyğun meyl olduğunu görürük.

Kənd təsərrüfatı məhsulları tərkibində baş verən bu dəyişikliklər bazarda da öz əksini tapır, tələb və təklifə təsir edir, onun infrastrukturunu da dəyişir.

Beləliklə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatının müasir vəziyyəti heç də müsbət qiymətləndirilə bilməyə də keçən əsrin 90-cı illərindəki (özəlləşdirilmənin yeni başladığı) dövrə nisbətən ümidverici hesab edilə bilər. Əvvəllər iqtisadiyyatda mövcud olmuş bir sıra mənfi meyillər və böhran vəziyyətləri əsasən aradan qaldırıla bilməmiş, istehsalın nizamlana bilməsi üçün bir sıra ilkin şərtlər yaradılmışdır. Bu ümidverici ilkin şərtlər hər vasitə ilə möhkəmləndirilməli, onlardan istifadə edərək yeni mövqelər əldə edilməlidir.

Beləliklə, müasir dövrdə Azərbaycanın əkinçilik və heyvandarlıq sahələrində aşağıdakı problemlərin həll edilməsi zəruridir:

1. Faktların təhlili göstərir ki, istər əkinçilik, istərsə də heyvandarlıq sahələrində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı üçün böyük fayda və şöhrət gətirmiş sahələr (barmaçılıq, zəfəran, çay istehsalı, camışçılıq və s.) ciddi tənzimlənmə uğramış, bununla da həm daxili bazarın qurulmasında, həm də ixracatda ölkəmiz üçün əlverişsiz dəyişikliklər yaranmasına səbəb olmuşdur;

2. Özümdəki bir sıra mühüm ərzaq və sənaye üçün xammal növləri istehsalının olmadığı, yaxud tələ-

batdan xeyli az həcmdə istehsal olunduğu bir şəraitdə aşağı keyfiyyətli, hətta çox zaman gigiyena tələblərinə cavab verməyən malların idxal olunması nəticəsində ölkədəki topdansaş ərzaq bazarının tərkibi ciddi surətdə pisləşmiş, ərzaq təhlükəsizliyi ciddi bir problemə çevrilmişdir. Halbuki, "topdansaş ərzaq bazarları istehlakçıların zəruri məhsullarla təmin olunmasına imkan verən müvafiq infrastruktura malik, idarə olunan və tənzimlənən mexanizm rolunu oynayır".¹⁴ Ərzaq bazarları isə bu tələblərə tam cavab verə bilmir;

3. Aqrar bölmənin ərzaq bazarına verdiyi məhsulların həcmində pisləşməsi ona görə baş verir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrində əmək məhsuldarlığı kəskin surətdə aşağı düşür, əməyin elmi təşkilat tələbləri unudulur, istehsal səmərəliliyi göstəriciləri pisləşir, 1995-2000-ci illərdə ziyanla işləyən müəssisələrin xüsusi çəkisi öz apogeyinə (86,7 - 52,5%-ə) çatır. Bundan sonra ziyanla işləyən müəssisələrin sayı getdikcə azalsa da, o hətta 2004-cü ildə belə 1990-cı ildəkinə nisbətən 2 dəfədən də çox yüksək olaraq qalır;

4. Kənd təsərrüfatı müəssisələrini zərərli işləməsi əsasən iki səbəbdən baş verir: 1) dövlətin bu sahədəki tənzimləyici-nəzarətçi funksiyasından əl çəkməsi. Halbuki, "aqrar iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafını təmin etmədən, ölkədə ərzaq təhlükəsizliyini və əhalinin normal qidalanmasına təmin etmək qeyri-mümkündür.

Dövlət bu həyati problemlərin kəskinləşməsinə heç bir vəchlə yol verməməli, müəyyən edilmiş aqrar siyasətə tam uyğun olaraq tənzimləmə mexanizmindən geniş və səmərəli istifadəni daha da gücləndirməlidir".¹⁵ İkincisi, dövlətin nəzarətçi-tənzimləyici funksiyasının son dərəcə zəifləməsi üzündən 90-cı illərin ilk yarısında əmlakların özəlləşdirilməsi prosesi qaydasız, əmlakın dağıdılması qaydasında yerinə yetirilmişdir. Bunu heyvandarlıqda ziyanların daha çox olması, səmərəliliyin daha aşağı olması faktı da sübut edir.

5. Özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi zamanı kənd təsərrüfatının xüsusiyyəti, burada dövlətin kortəbiiyyə yol verməsi, aqrar sahənin öz xüsusiyyətlərindən əlavə onun sənayedən ciddi asılılığı, ASK-nin işi də başlı başına buraxılmışdır.

¹⁴Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2005, səh. 511 ¹⁵Yenə orada, səh. 557 ¹⁶Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı, 2005, səh. 559 ¹⁷Yenə orada ¹⁸Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2005, səh. 580-581 ¹⁹Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, 2005, səh. 560 ²⁰Yenə orada, səh. 558-559 ²¹Yenə orada, səh. 560 ²²Yenə orada, səh. 573 ²³Yenə orada "V. Atəşov. Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri. Bakı, 2005, səh. 90-94 ²⁴Məs., bu haqda 13 dekabr 2005-ci il tarixli "Exo" qəzetində oxucu Ə. Mahmudovun "Попадет ли шафран в Красную книгу" məqaləsinə baxmaq olar. ²⁵Yenə orada, səh. 572 ²⁶C. Məmmədov. Aqrar bölmədə maddi-texniki təminat və xidmət işinin təşkili. Bakı, 2004, səh. 120 ²⁷H. B. Allahverdiyev. "İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika" jurnalı. Bakı, 2000, səh. 75

ƏDƏBİYYAT

1. Азербайджанская Республика. Государственная программа по снижению бедности и экономическому развитию. 2003-2005. Издательство "R. Novruz-94", Баку, 2003; 2. Программа производственной безопасности Азербайджанской Республики. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики; Баку, 2 марта 2001г., №640; 3. Сельское хозяйство Азербайджана. Статистический ежегодник. Б., 2004; 4. Статистические показатели Азербайджана. Баку, 2005, раздел по сельскому хозяйству; 5. Хəlilov H.A. Aqrar işinin təşkili. B., 2004.